

Η Απότομη «Προσγείωση» του Ανδρέα Παπανδρέου

του Σπύρου Δραΐνα

Η Καθημερινή

27 Ιουλίου 2014

Καθώς κατέρρευσε η ελληνική χούντα στις φλόγες του Κυπριακού, ήρθε η ώρα του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Με τη χώρα σε ακυβερνησία και στα πρόθυρα ενός πολέμου που δεν ήταν έτοιμη να πολεμήσει, ο Καραμανλής ορκίστηκε ως πρωθυπουργός ενώπιον του προέδρου της χούντας του Ιωαννίδη, του στρατηγού Φαίδωνα Γκιζίκη.

Ήδη, στις 16 Ιουλίου, μία ημέρα μετά την ανατροπή του Μακαρίου, ο Καραμανλής είχε κάνει μία δήλωση (την τέταρτη και τελευταία κατά την διάρκεια της δικτατορίας) που άνοιξε τον δρόμο για την επιστροφή του. Με την επισήμανση ότι «στην Ελλάδα υπάρχει το πρωτοφανές καθεστώς της Αφανούς Αρχής», απευθύνθηκε στις Ένοπλες Δυνάμεις. Χαρακτηρίζοντας την

απορίες, ενώ οι οπαδοί του την δέχτηκαν με αμηχανία. Για τους δυσφημιστές του—δεξιούς, κεντρώους και αριστερούς—απέδειξε για μια ακόμη φορά το «στείρο αρνητισμό» (η έκφραση είναι του Τάκη Λαμπρία) που, κατά την γνώμη τους, χαρακτήριζε την στάση του καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας—και ιδιαίτερα στα θέματα συνεργασιών με άλλα πρόσωπα και οργανώσεις. Ταυτόχρονα τους δημιουργήθηκε μια σιωπηρή ικανοποίηση, επειδή φάνηκε να επιβεβαιώνει την περιθωριοποίησή του.

Σε τι οφείλεται αυτή η άτυχη δήλωση; Αναμφίβολα, αντανakλούσε τις ριζοσπαστικές, νέο-Μαρξιστικές αντιλήψεις, στις οποίες τον είχε οδηγήσει σταδιακά η πορεία της ελληνικής υπόθεσης. Βέβαια, λίγες μήνες μετά από την ίδρυση του ΠΑΚ το Φλεβάρη του 1968, ο Παπανδρέου είχε ήδη πάρει θέση υπέρ της δυναμικής αντίστασης εναντίον της χούντας, μια θέση που θεωρήθηκε ακραία ακόμα και από παραδοσιακούς αριστερούς. Αλλά η προώθηση της δυναμικής αντίστασης απείχε σημαντικά από ένα κάλεσμα για μαζικό ένοπλο αγώνα. Στην πρώτη φάση, ο Παπανδρέου θεωρούσε την δυναμική αντίσταση ως μια τακτική επιλογή, έναν τρόπο να μεγαλώνει το πολιτικό κόστος για τους Αμερικανούς για την υποστήριξη τους στη χούντα, έναν μοχλό να πετύχει μία πολιτική λύση του ελληνικού «προβλήματος» στα πλαίσια της ΝΑΤΟϊκής οικογένειας.

Η αναζήτηση πολιτικής λύσης περιελάμβανε και παρασκηνακές επαφές - και με τον Καραμανλή - κατά τις οποίες ο Ανδρέας, είχε δεχθεί, υπό όρους, μια «λύση Καραμανλή». Μάλιστα, η πρώτη τέτοια επαφή έγινε το Σεπτέμβρη του 1967, όταν ο Παπανδρέου ήταν ακόμη «φιλοξενούμενος» στις Φυλακές Αβέρωφ. Πάντως, μέσω τρίτων, ο Παπανδρέου διατύπωσε την τελευταία παρασκηνακή πρόταση προς τον Καραμανλή την Άνοιξη του 1969, σε μία περίοδο όπου ορίστηκε αλλά στη συνέχεια ματαιώθηκε μια συνάντηση του Παπανδρέου με τον τότε Σύμβουλο Εθνικής Ασφάλειας του Προέδρου Νίξον—τον Ενρι Κίσσιγγερ. Εξ ίσου ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η τελευταία του πρόταση εμπιστεύεται στον Καραμανλή «τον όλο χειρισμό του θέματος του βασιλέως».

Εν πάση περιπτώσει, η αναζήτηση μίας πολιτικής λύσης τελείωσε οριστικά για τον Παπανδρέου με την επίσημη επανάληψη της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας το Σεπτέμβρη του 1970. Σε συνδυασμό με την αδυναμία ή την απροθυμία, είτε του αμερικανικού κογκρέσου, είτε των ΝΑΤΟϊκών χωρών, όπως της Δανίας και Νορβηγίας, να πιέσουν αποτελεσματικά το Λευκό Οίκο να αλλάξει πολιτική προς την χούντα, ο Παπανδρέου αποκηρύξει κάθε προσπάθεια για πολιτική λύση σαν παραπλανητική και αντιπαραγωγική, αλλά, προπαντός, ανέφικτη. Χαρακτήριζε πλέον το στρατιωτικό καθεστώς ως μια «Αμερικάνικη κατοχή» και κατέκρινε ακόμα και την Σοσιαλιστική Διεθνή σαν συνοδοιπόρο του Αμερικάνικου ιμπεριαλισμού. Στράφηκε προς το λεγόμενο Τρίτο Κόσμο, με κεντρικό άξονα την υποστήριξη του παλαιστινιακού αγώνα, ενώ χαρακτήριζε τον αγώνα των Ελλήνων κατά της χούντας ως εθνικοαπελευθερωτικό—ένας προσδιορισμός που έπρεπε να περιμένει την ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος και το Πολυτεχνείο, για να αποκτήσει κάποια εγχώρια κοινωνικά ερείσματα.

Έτσι, δεν είναι καθόλου δύσκολο να καταλάβει κανείς τη ρητή δυσπιστία, με την οποία ο Παπανδρέου υποδέχτηκε την πολιτική μεταβολή του 1974. Και σίγουρα, η δυσπιστία του δεν ήταν εντελώς αβάσιμη. Βάσει των πληροφοριών του από την Ουάσινγκτον, ήξερε ότι, για μήνες πλέον, Αμερικανικοί αξιωματούχοι είχαν σοβαρές ανησυχίες όσον αφορά τη βιωσιμότητα της νέας Ιωαννινδικής χούντας και προσδοκούσαν ένα πιο σταθερό καθεστώς. Και αναμφιβόλως, η παρέμβαση του Καραμανλή στις 16 Ιουλίου δεν μπορούσε παρά να ενισχύσει τις υποψίες του για παρασκηνακά μαγειρέματα.

Ωστόσο, υπήρχε μια δυσαρμονία μεταξύ της emphatic διαπίστωσης περί «αλλαγή φρουράς» και της πραγματικότητας όπως αυτή εξελισσόταν στην Ελλάδα. Εάν πράγματι ένας Γαρουφαλιάς ή ένας στρατηγός Ντάβος είχε πάρει τη σκυτάλη από τη χούντα, πιθανόν η αρνητική στάση του να είχε κάποια απήχηση. Αλλά το γεγονός ότι την πρωτοβουλία των κινήσεων είχε πλέον ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έδωσε μια άλλη διάσταση, εισήγαγε μια νέα συντελεστή, στην πολιτική εξίσωση. Σημειώνω εδώ τη μαρτυρία του Κώστα Τσίμα, κεντρικού στελέχους στο στρατιωτικό σκέλος του ΠΑΚ που, σε ανύποπτες στιγμές, υποστήριξε στον Παπανδρέου ότι «κάποια μέρα οι Αμερικανοί θα βρουν σαν λύση τον Καραμανλή, αν δουν ότι δεν τους τραβάει άλλο με τη χούντα.» Από τις αντιδράσεις του Παπανδρέου, ο Τσίμας διαπίστωσε ότι «ο Ανδρέας ποτέ δεν πίστευε ότι ο Καραμανλής θα δεχτεί να παίξει αυτό το ρόλο.»

Η άποψη αυτή αντανakλά μια εκτίμηση που ο Ανδρέας είχε για τον Καραμανλή, παρά το πολιτικό χάσμα μεταξύ τους. Βέβαια, θα ήταν δύσκολο να βρει κανείς δυο πολιτικούς που να διαφέρουν τόσο διαμετρικά στα οράματα, στην πολιτική αντίληψη, στις μεθόδους, στις επιδιώξεις - ακόμα και στην προσωπική τους ζωή. Όμως υπήρχε μια αλληλοεκτίμηση, μια αλληλοαναγνώριση μεταξύ τους. Σίγουρα, ο Παπανδρέου ήξερε ότι ο Καραμανλής, ως πολιτικός ταυτισμένος με την δεξιά και αφοσιωμένος υποστηρικτής του Δυτικού στρατοπέδου στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου, θα έκανε ό,τι περνά από το χέρι του προκειμένου να διαφυλάξει τις σχέσεις της Ελλάδας με την Δύση απέναντι στη δικαιολογημένη αγανάκτηση του λαού. Αλλά σχεδόν από την πρώτη τους συνάντηση το 1960, ο Ανδρέας είχε εκτιμήσει τον Καραμανλή σαν έναν πολιτικό ποιοτικά ξεχωριστό από τους άλλους—σαν έναν αυτόνομο ηγέτη που είχε το δικό του εθνικό όραμα, καθώς επίσης και το δυναμισμό, το πείσμα και την δεξιοτεχνία να το προωθήσει. Επιπλέον, στην προκειμένου περίπτωση, ο νέος πρωθυπουργός αντιμετώπιζε μια άμεση και επιτακτική πρόκληση—τίποτα λιγότερο από τη διάσωση της χώρας από μια επικείμενη καταστροφή.

Αλλά εδώ μπαίνει μια ενδιαφέρουσα απόχρωση της τοποθέτησης περί «αλλαγής ΝΑΤΟϊκής φρουράς». Εφόσον υπονοεί ότι, στην ουσία, τίποτε δεν άλλαξε, η δήλωση θεμελιώνει την εκδοχή να ότι δεν πρέπει να κατέβει ο Παπανδρέου στην Ελλάδα. Και ήταν μια εκδοχή που παιζόταν έντονα ανάμεσα στους πιο πιστούς συνεργάτες του στο εξωτερικό, όπως τον Κώστα Τσίμα και τον Νίκο Σκουλά. Όπως μαρτυρεί ο Τσίμας, «Εγώ ήμουν ένας απ' αυτούς που έλεγαν να μη πάμε στην Ελλάδα, να μην αναγνωρίσουμε την

κυβέρνηση και να συνεχίσουμε τον αγώνα μας για την υλοποίηση των στόχων του ΠΑΚ»

Η εκδοχή της μη-επιστροφής τέθηκε και στους στενούς εγχώριους συνεργάτες του, όπως τον Αντώνη Λιβάνη και τον Γιάννη Χαραλαμπόπουλο. Διαφώνησαν έντονα και ζήτησαν την άμεση επιστροφή του. Σε ποιο βαθμό ταλαντευόταν ο ίδιος ο Παπανδρέου ανάμεσα στις δύο εκδοχές; Σ' αυτήν την ερώτηση, δεν μπορεί να υπάρξει μια οριστική απάντηση. Το σίγουρο είναι ότι το ενδεχόμενο της μη επιστροφής τον απασχόλησε έντονα. Ενδεικτικά, συνέχισε να εκφράζει επιφυλάξεις μέχρι και την παραμονή της επιστροφής του. Από την Ρώμη, στις 15 Αυγούστου, μια μέρα πριν φθάσει στην Αθηνά, ο Παπανδρέου πήρε τηλέφωνο τον διευθυντή του Βήματος, Γιώργο Ρωμαίο. Ρώτησε τη γνώμη του για το εάν πρέπει να επιστρέψει η όχι. Ο Ρωμαίος του απάντησε, όπως γράφει ο ίδιος, ότι

ανεξάρτητα από την άποψή του για τη δοθείσα λύση Καραμανλή, η χώρα είχε πια εισέλθει στον ομαλό κοινοβουλευτικό βίο και συνεπώς ή θα επέστρεψε τώρα για να μετάσχει ενεργά στην διαμόρφωση του μεταπολιτευτικού πολιτικού τοπίου η θα έμενε οριστικά εκτός της πολιτικής σκηνής.

Πιστεύω ότι το βασικό επιχείρημα του Ρωμαίου, δηλαδή, 'ή έρχεσαι ή θα μείνεις οριστικά εκτός πολιτικής σκηνής', εκφράζει πιστά το συλλογισμό και υπόστρωμα της απόφαση της επιστροφής. Για δύο λόγους. Πρώτα, η ανάληψη της εξουσίας από τον Καραμανλή ακύρωσε το κεντρικό στρατηγικό αξίωμά του ότι όποια πολιτική λύση που θα προκύπτει θα είναι πλαστή. Δεύτερο, ο χαρακτηρισμός της χούντας από το ΠΑΚ ως προϊόντος και οργάνου του Αμερικανικού ιμπεριαλισμού απηχούσε πλέον τη συνείδηση ευρύτερων στρωμάτων του λαού, αλλά και της πολιτικής ηγεσίας - από την δεξιά μέχρι την αριστερά. Ακόμα και ο Ιωαννίδης θα δηλώσει αντι-Αμερικανός. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η απουσία του πιο επαναστατικού και θορυβώδους επικριτή της Αμερικάνικης πολιτικής θα ήταν τουλάχιστον μια κατάφωρη ασυνέπεια.

Αλλά, όπως δείχνουν οι κινήσεις του, ο Παπανδρέου είχε ήδη καταλήξει στο σε αυτό το συμπέρασμα πριν από τη αποχώρηση του από το Τορόντο δύο εβδομάδες πριν την κουβέντα με τον Ρωμαίο. Την επόμενη κιόλας της εγκαθίδρυσης του Καραμανλή ως πρωθυπουργός, ο Παπανδρέου είχε στείλει τον Νίκο Σκουλά, μέλος του Εθνικού Συμβουλίου το ΠΑΚ, από το Τορόντο στο Μόναχο για να συναντήσει ηγετικά στελέχη στο ΠΑΚ Ευρώπης και να αρχίσουν την εκπόνηση μιας διακήρυξης αρχών, βασισμένης στα υπάρχοντα σχέδια του ΠΑΚ, για ένα καινούργιο κόμμα.

Ταυτόχρονα, έστειλε ένα Τελεξ από το Τορόντο στους Χαραλαμπόπουλο και Λιβάνη, απαντώντας θετικά στην παράκληση τους να επιστρέψει αμέσως. Με μια μινιμαλιστική ορολογία, το μήνυμα κατέληξε, κάπως άβολα, ως εξής: «Ας ενωθούμε για να ξεπεράσουμε την σκοτεινή αυτή ώρα με άθικτη την ακεραιότητα του Έθνους και με την ευκαιρία να θέσουμε τα θεμέλια για μια γνήσια Δημοκρατία, για μια Κυρίαρχη και ανεξάρτητη Ελλάδα.» Με αυτό το μήνυμα, ο Παπανδρέου προφανώς ήθελε να

προαγγείλει στους πιο έμπιστους εγχώριους συνεργάτες του την πρόθεση να δημιουργήσει ένα καινούργιο πολιτικό φορέα. Η απάντηση από την Αθήνα, όμως, τον ξάφνιασε, εφόσον έδειχνε την πρόθεση τους να αρχίσουν συνομιλίες με εκτός του ΠΑΚ πολιτικούς. «Μα τι κάνουν;», έλεγε ενοχλημένος και αμήχανος. «Δεν τους είπα να κάνουν τέτοιες κινήσεις.» Προφανώς, είχαν διαβάσει την επίκληση του να «ενωθούνε» σαν ένα σήμα ότι επιδίωξε μια ενδεχόμενη ανασυγκρότηση της Ένωσης Κέντρου. Αυτό, βέβαια, ήταν το τελευταίο πράμα που ήθελε. Αντιθέτως, η Ένωση Κέντρου, σαν προϊόν του παλαιού πολιτικού κατεστημένου, εκπροσωπούσε έναν φορέα και μια περίοδο που ήθελε να αποχαιρετήσει οριστικά.

Αυτά τα δύο περιστατικά δείχνουν ότι ο Παπανδρέου άρχισε από νωρίς να σχεδιάσει την επιστροφή, αντιλαμβάνοντας ότι, με την μεταβολή - όπως αυτή είχε γίνει - δεν υπήρχε καν ζήτημα επιστροφής ή μη. Το ζήτημα της επιστροφής είχε κριθεί ήδη από την ίδια την εξέλιξη των πραγμάτων. Ο Παπανδρέου έζησε με τον πιο οικείο τρόπο τη σοφή παρατήρηση του Μαρξ ότι «οι άνθρωποι κτίζουν την ιστορία τους, αλλά όχι ακριβώς όπως την θέλουν.» Ο περιθωριοποιημένος Παπανδρέου αντιμετώπιζε μία υπόθεση υπαρξιακής φύσεως – ένα κλασικό: Το be or not to be. Το ζητούμενό του δεν ήταν αν θα πρέπει να επιστρέψει η όχι. Η πρόκληση που αντιμετώπισε ήταν το κατά πόσον και πώς θα μπορέσει να ανταποκριθεί στο απρόοπτο, ανατρεπτικό και, κατά μια έννοια, ανεπιθύμητο κάλεσμα της τύχης.

Σχεδιάζοντας την απάντηση σε αυτό το κάλεσμα, ο Παπανδρέου αντιλήφθηκε ότι υπήρχαν κάποια προαπαιτούμενα που πρέπει να εκπληρωθούν για την επιτυχή συνέχιση του αγώνα του για ριζοσπαστικές αλλαγές μέσα στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού. Αυτά τα προαπαιτούμενα ανήκανε κυρίως σε δύο κατηγορίες: προαπαιτούμενα «διαφοροποίησης» και προαπαιτούμενα «σταθεροποίησης» ενός ακόμα ασταθής μεταβολής. Το πρώτο επιβλήθηκε από την ανάγκη να διαφοροποιηθεί με κάθε δυνατό τρόπο από όλους του τύπους και συμβολισμούς του παλαιού πολιτικού κατεστημένου και συγκεκριμενοποιήθηκε με την άρνησή του να ηγηθεί της ανασυγκρότησης της Ένωσης Κέντρου, με το χαρακτηρισμός του ΠΑΣΟΚ ως Κινήματος και όχι Κόμματος, με την εισαγωγή του όρου σοσιαλισμό στο κέντρο του δημόσιου λόγου του, με την πρόσκληση στο λαό για αυτό-οργάνωση, και ακόμα με στο ζιβάγκο και πέτσινο σακάκι.

Χαρακτηριστικά στην κατηγορία των προαπαιτούμενων σταθεροποίησης ήταν οι δημόσιες διαβεβαιώσεις, τρεις μέρες μετά την άφιξή του στην Αθήνα, ότι δεν πρόκειται να οργανώσει διαδηλώσεις και πορείες διαμαρτυρίες, η ενσυνείδητη αποχή από την προβολή ανατρεπτικών συνθημάτων και απαιτήσεων, και η χάραξη μιας σταθεροποιητικής αντιπολιτευτικής γραμμής. Σημειώνω ότι ενώ το περιεχόμενο της Διακήρυξης της Τρίτης Σεπτεμβρίου υπονοεί ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές, οι άμεσες απαιτήσεις που βρίσκονται στο πρόλογό (που έγραψε ο ίδιος αφού τελείωσε η επεξεργασία του κείμενου από τους συνεργάτες του) είναι μετρημένες: «Τιμωρία των ενόχων», «Κάθαρση του κρατικού μηχανισμού» και «Αποκατάσταση των θυμάτων της χούντας.» Ουσιαστικά, άσκησε πιέσεις που στόχευαν την ενίσχυση του Καραμανλή να ουδετεροποιήσει τα κατάλοιπα της χούντας που κινδύνευαν την επαναφορά του κοινοβουλευτισμού.

Πέρασαν οι εκλογές και άρχισε ο κοινοβουλευτισμός πάλι να λειτουργήσει. Στη μια από τις πρώτες συνεδριάσεις της Βουλής, αναγνώρισε ρητά την ορθολογικότητα της λαϊκής ετυμηγορίας. «Η μεγάλη πλειοψηφία που συγκέντρωσε ο κ. Καραμανλής στις εκλογές, χωρίς αμφιβολία οφειλόταν στην πεποίθηση του λαού ότι λόγω της προϊστορίας και της προέλευσής του της πολιτικής, ήταν σε θέση να προστατεύσει τη χώρα από νέο στρατιωτικό πραξικόπημα και νέα δικτατορία.»

Εντωμεταξύ, ήδη είχε προχωρήσει στην εκπλήρωση μιας τρίτης κατηγορίας προαπαιτούμενων για την προώθηση των επιδέξιων του: Την καθιέρωση της θέσης του μέσα στο ΠΑΣΟΚ σαν του αδιαμφισβήτητου αρχηγού, ανεξάρτητου και κυρίαρχου, με πλήρη ελευθερία κινήσεων.

Όπως ο Καραμανλής, έτσι και ο Παπανδρέου ασκούσε μια ηγετική πολιτική. Μαζί, σε μια δημιουργική αντιπαλότητα, θα καθορίζουν το ιδεολογικό πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος για τις επόμενες τρεις δεκαετίες, με τον Καραμανλή να μετατοπίζει τη Δεξιά προς το Κέντρο, και ο Παπανδρέου το Κέντρο προς την Αριστερά. Και μαζί, θα αποτελέσουν τις γιγάντιες μορφές μιας εποχής ηρώων, που έχει πλέον περάσει.